ХРОНІКА

10.33124/hsuf.2018.10.12

Генадь Побережний

ОГЛЯД МІЖНАРОДНОГО ФОРУМУ «УКРАЇНА
ПАМ'ЯТАЄ, СВІТ ВИЗНАЄ!»¹

Наприкінці листопада 2018 р. в київському Українському домі відбувся Міжнародний форум «Україна пам'ятає, світ визнає!» з нагоди 85-х роковин Голодомору. В його межах були проведені масштабні заходи: дводенний науковий симпозіум, акцію-реквієм у Національній опері України, меморіальне засідання Верховної Ради та міжнародні збори в Мистецькому арсеналі за участю глав України та іноземних держав, а також жалобне вшанування жертв біля меморіального музею Голодомору. Учасники Форуму звертались до світової наукової спільноти та міжнародних правозахисних організацій із закликом визнати Голодомор злочином геноциду, який підпадає під визначення Конвенції ООН «Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього» від 9 грудня 1948 р., як це вже було визнано Законом України у 2006 р. та цілою низкою держав світу.

За визначенням організаторів Форуму з Українського Інституту національної пам'яті, головною метою Міжнародного форуму було «об'єднання зусиль міжнародної спільноти у визнанні Голодомору актом геноциду; звернення до світового співтовариства щодо засудження цього злочину більшовицького тоталітарного режиму, щоб запобігти повторенню подібних злочинів у майбутньому; інформування міжнародної спільноти про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні; осмислення наслідків цього акту геноциду для України і світу; обговорення шляхів збереження історичної та рідинної пам'яті нащадками жертв Голодомору та фактів і обставин злочинів тощо».

У межах наукового симпозіуму відбулося і кілька знакових подій, зокрема творча зустріч із режисерами та продюсерами художніх фільмів: «Голод-33», «Гіркі жнива», «Гарет Джонс», – і документальних стрічок: «Живі», «Рія Клайман» та «Голодомор. Забутий геноцид». Також відбулися Всеукраїнський методичний семінар для освітян, із презентацією канадійського навчального посібника

Валентини Курилів «Голодомор в Україні. Геноцид голодом 1932–1933. Навчальні матеріали для вчителів та студентів», церемонія нагородження переможців 3-го Міжнародного конкурсу наукових і мистецьких робіт імені Володимира Маняка і Лідії Коваленко, презентація виставок Інституту національної пам'яті «Голодомор 1932–1933. Геноцид голодом», «Спротив геноциду», «Люди правди»; виставка дитячих малюнків «Голодомор 1932–1933 рр. – геноцид Українського народу: пам'ять в ім'я майбутнього»; виставки книжок про інші геноциди, трагічні сторінки української та світової історії.

Серед питань, винесених на обговорення, були: міжнародно-правова класифікація Голодомору як геноциду; тема Голодомору у просторі культури; підсумки, досягнення та перспективи інституалізації його досліджень; поступ у розширенні джерельної бази та міждисциплінарного виміру, політика пам'яті в проєкції майбуття, досвід сучасних освітніх технологій, перспективи музейної меморіалізації Голодомору і багато чого цікавого іншого. За підсумком Форуму Інститут національної пам'яті планує видати збірник доповідей науковців та освітян, а поки що їхні виступи доступні за посиланням на сайті Інституту – <http://www.memory.gov.ua/news/zavershivsyapershii-den-naukovogo-simpoziumu> та <http://www.memory.gov.ua/news/zavershivsyanaukovii-simpozium-do-85-tikh-rokovin-golodomoru>.

Огляд усіх сесій симпозіуму та різноманітних заходів потягнув би на грубезний том, тому оглядач мусить тематично обмежитися тільки тим, що безпосередньо входить до кола його компетенції. Зокрема для огляду пропонується перша сесія наукової конференції, яка мала назву «Голодомор як геноцид: його осмислення Рафаїлом Лемкіним і міжнародно-правова кваліфікація», а також виступи організаторів Міжнародного Форуму на його відкритті. Участь у відкритті заходу взяли: перший віце-прем'єр-міністр **Степан Кубів**, віце-прем'єр-міністр **В'ячеслав Кириленко**, міністр культури **Євген Нишук**, лауреат Шевченківської премії, поет і видавець **Іван Малкович**; голова Інституту національної пам'яті **Володимир В'ятрович**.

У своїй промові пан **Кубів** виголосив: «*Нелюдський злочин Голодомору має бути відкритий та визнаний геноцидом, всупереч спробам Москви приховати його чи заперечити, щоб ніколи і ніде не повторився цей страшний злочин проти людини і людяності*». Головними причинами Голодомору він назвав: 1) насамперед прагнення знищити людей, які підтримували філософію незалежної української держави та формували громадсько-політичний рух волелюбності; 2) економічне пограбування українського села, що забезпечило

¹ Автор використовує модифікований правопис, який було збережено при редагуванні.

сталінський індустріальний прорив, тобто перетворення Совецького Союзу у військово-технологічну державу; 3) практичну ліквідацію українського одноосібного селянства, бо споконвічний звичаєвий принцип організації українського села передбачав вільного свободолюбного сумлінного працівника на своїй землі, природного носія культури і «національного коду». *Високий посадовець* проголосив, що «в єдності — сила і у правді — майбутнє».

Водночас він взяв на себе неприйнятну своєї посаді роль демографа-науковця та подав розрахунки втрат України від Голодомору, які не ґрунтуються на висновках фахівців з демографічної статистики, що цілком може сприйматися за позанауковий тиск держави щодо напрямків та висновків власне наукових досліджень. Зокрема, пан Кубів зазначив, що «від 7 до 10 млн наших земляків було знищено лише в геноциді, спрямованому проти української нації: це 28 тис. осіб щодоби, це 1 168 осіб щогодини, це 20 осіб щохвилини... Ми маємо відновити справедливість щодо історії Голодомору та його жертв». Однак він не тільки довільно і бездоказово надавав розрахунки виходячи з кількості жертв Голодомору в понад 10 млн, але й також стверджував, що Україна пережила у XX ст. аж три голодомори: у 1921–1923 рр., 1932–1933 рр. і 1946–1947 рр., що зовсім недоречно і несправедливо, бо це нівелює особливі умови та наслідки саме того, що сталося під час Голодомору.

Взагалі чисельність жертв Голодомору в Україні є предметом певних спекуляцій з боку тих, хто не розуміється на демографічній методології, зокрема не відрізняє загальних втрат від надлишкової смертності та доречності обчислення кількості загиблих щодо питання визнання того чи іншого катаклізму геноцидом. Крім того, викривлення суто наукових знань з боку посадовців призводить до політизації дискурсу та створення враження конкуренції жертв замість того, щоб зосередитися на концептуальному обґрунтуванні та ретельному вивченні усіх обставин та причин Катастрофи 1933 р. А вже саме тут є місце для держави, бо науковий пошук вимагає адекватних ресурсів, тобто фінансування досліджень без упередження щодо їхнього кінцевого підсумку.

У подальшому фахівці-демографи Наталія Левчук, головна наукова співробітниця Інституту демографії та соціальних відносин ім. Птухи, та Олег Воловина, професор Університету Північної Кароліни в США, переконливо спростували маніпуляцію чисельності втрат від голоду та наголосили на важливості коректного методологічного підходу до вивчення відповідних дисциплін; вони ґрунтовно довели, що прямі надлишкові втрати населення України

становили понад 3,9 млн людей, а непрямі (тобто брак народжень за період Голодомору) — склали 0,6 млн тобто разом 4,5 млн. Цим вони фахово заперечили твердження таких політиків, як Кубів, та істориків, як-от Василь Марочко та Володимир Сергійчук, що є прихильниками, як висловився Воловина, «альтернативної науки», тобто не знаються на демографічній методології. У цілому, намагання державних посадовців втручатися в наукову дискусію на актуальні й значущі суспільні теми є прикритим і неприпустимим для правової держави, якою Україна прагне стати.

Віце-прем'єр-міністр **В'ячеслав Кириленко** зацентрував на тому, що Україна, незважаючи на всі трагедії, усі травми, бореться, стримує *навалу* новітньої російської імперії, захищає себе, а також весь Західний цивілізований світ. Водночас українці відновлюють, відбудовують власну національну ідентичність, яку мало бути повністю знищено за російським задумом і яку намагаються знищити тепер — саме в цьому є головна причина сучасної російської збройної агресії проти України, і тому пам'ять про Голодомор як геноцид є вкрай важлива не лише для пошанування мільйонів знищених сталінським режимом, вона є важливою для теперішнього покоління і для майбутніх поколінь українців. Запізнення України з інституційним поверненням до Вільного світу було пов'язано тільки з тим, що було намагання знищити українців повністю, оскільки їх не могли погамувати ні царат, ні більшовизм у своєму нездоланному прагненні збудувати вільну самостійну незалежну державу.

Міністр культури **Євген Нишук** підкреслив, що Голодомор — це одна з найбільших трагедій у світі, найбільша трагедія українського народу, руйнація українського селянства, а **Іван Малкович** наголосив, що головний урок, який можна винести з трагедії Голодомору, — ставати сильними і невразливими, «перетворити тугу на потугу»; поет образно нагадав, що «попіл мертвих стукає нам в груди».

Голова Інституту національної пам'яті **Володимир В'ятрович** вказав, що *сьогодні українці знають про Голодомор і це все завдяки спільним зусиллям істориків, популяризаторів, громадськості і політиків*. Крім того, пан В'ятрович зауважив, що хоча суперечки щодо перебігу подій під час Голодомору між науковцями є корисним для просування розуміння цієї трагедії, проте вони не повинні завадити українцям промовляти єдиним голосом про те, що Голодомор був одним з найстрашніших злочинів не лише в історії України, а й світу, і застерегти його від повторення такого злочину. Він закликав усіх

разом «об'єднати наші зусилля для того, щоб про Голодомор знав світ, щоб світ визнав його геноцидом».

Після промов політиків слово було надано науковцям. З доповідями на тему осмислення спадщини Рафаїла Лемкіна щодо Голодомору як геноциду і його міжнародно-правову кваліфікацію виступили: професор Національного університету «Києво-Могилянська академія» **Володимир Василенко**, професор-емерит Університету Квебеку в Монреалі **Роман Сербин**, суддя федерального претензійного суду США **Богдан Футей**, голова правління Української Гельсінської спілки з прав людини і директор Харківської правозахисної групи **Євген Захаров**, дослідник Українського наукового інституту Гарвардського університету **Генадь Побережний**. Цієї ж теми на іншій сесії торкнувся й головний науковий співробітник Інституту історії України **Станіслав Кульчицький**.

Володимир Василенко заявив, що геноцид визнається найтяжчим і найнебезпечнішим злочином, злочином злочинів, тому що він спрямований на знищення (destruction), як таких, спільнот: національних, етнічних, расових або релігійних, які є найголовнішими, базовими елементами структури людства, знищення яких загрожує багатоманітності світу в його цивілізаційно-планетарному вимірі та, за Лемкіним, становить небезпеку не тільки для цих окремих спільнот, а й для людства в цілому. У дослідженнях Голодомору часто трапляються нарікання на недосконалість правового визначення геноциду в Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, а інколи й закиди, що він не охоплює всі випадки масового знищення людей. Такі оцінки хибні, на думку пана Василенка, принаймні з трьох міркувань.

По-перше, норми цієї Конвенції не розраховані на кваліфікацію всіх випадків масового знищення людей як геноциду, а лише знищення певних груп як таких; а масове знищення людей становить окремий тяжкий злочин – винищення (extermination). По-друге, норми Конвенції 1948 року були сформульовані не лише під впливом трагічних подій Другої світової війни, вони є нормами загального міжнародного права і розраховані на кваліфікацію актами геноциду всіх дій, які відповідають юридичним критеріям, визначеним цією Конвенцією, і лише цією Конвенцією. По-третє, ця Конвенція є автентичним юридично чинним міжнародно-правовим актом і ніким не ставилося під сумнів її правоякісність чи порушувалося питання про її зміну чи доповнення; це підтверджується зокрема тим, що п'ятдесят років по тому статтю другу Конвенції, де визначається

поняття геноциду, було дослівно відтворено: у статті шостій Римського статуту Міжнародного кримінального суду, у статті четвертій статуту Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та статті другій статуту Міжнародного трибуналу для Руанди.

Тож, «під геноцидом розуміються наступні дії, вчинені з наміром знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: (а) убивство членів такої групи; (b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; (c) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що спрямовані на повне чи часткове її знищення; (d) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи; (e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу».

У цьому світлі контпродуктивними є спроби самочинної інтерпретації Конвенції ООН 1948 р. з метою «поліпшення» її якості, зокрема шляхом використання тексту промови Рафаїла Лемкіна 1953 р., яка мала назву «Совецький геноцид в Україні», де він описує систематичні заходи комуністичного режиму, спрямовані на знищення української нації, її поступового поглинання новою совєцькою нацією. Однак текст промови Лемкіна не є правовим документом, в якому тлумачаться положення Конвенції 1948 р., його написано в жанрі політичної публіцистики з використанням політичних категорій та термінів, які аж ніяк не тотожні категоріям і термінам юридичним. Тому промова Лемкіна не може бути підставою для розширеного тлумачення Конвенції та довільного ототожнення поняття «українська національна група» з поняттям «громадяни України», як це пропонує **Станіслав Кульчицький**. Адже це не відповідає критеріям Конвенції і є хибним у своїй основі.

По-перше, там не йдеться про категорію «громадян», яка була б об'єктом злочину; по-друге, населення Кубані, яка тоді була у складі Росії, на $\frac{3}{4}$ складалася з українців, котрі були громадянами Росії, а не України; по-третє, Совети боялися не «громадян України», а вбачали грізну небезпеку в українському національному відродженні та українському визвольному русі, який міг охопити Україну та населену українцями Кубань, тому превентивний удар був спрямований проти української нації як такої. По-четверте, для юридичної характеристики природи Голодомору неадекватно вживати запозичений в історика Роберта Конквеста термін «терор голодом», бо Совети використовували штучний голод не як інструмент залякування, а як, насамперед, знаряддя вбивства українців за їхню належність

до української національної групи як такої. По-п'яте, некоректно як протиставляти, так і отожднювати Голодомор з геноцидом вірмен чи Голокостом, тому що кожний конкретний злочин геноциду має тільки йому притаманні особливості. З правового погляду, істотною є не тотожність чи подібність цих особливостей, а відповідність кожного з таких злочинів критеріям або типовим юридичним ознакам, визначеним Конвенцією.

Одною зі специфічних рис Голодомору є те, що крім українців гинули представники національних меншин України, які були вкраплені в її тіло, і вони також стали жертвами злочинних дій Кремля. Однак злочин геноциду було спрямовано не проти них, а проти української нації як такої, оскільки саме українська нація, а не її національні меншини виступали суб'єктом державотворчого самовизначення і лише українська нація могла реалізувати право на самовизначення шляхом утворення незалежної держави. Сталінський режим знищував українських селян тому, що вони були українцями і тому, що вони були селянами, через їхню провідну роль в опору цьому режимові.

Пізніше на іншій сесії Станіслав Кульчицький у заочній дискусії з паном **Володимиром Василенко** стверджував, що нищили саме українців, серед яких було багато селян, а не селян, серед яких було багато українців. Крім того, він застосував поділ українців в СРСР на три категорії за політичним статусом: титульна нація в УРСР, особливий напівофіційний статус на Північному Кавказі та безправна національна меншина деінде. Пан Станіслав погоджувався з неприйняттям «терору голодом» як причини Голодомору, бо Конвенція ООН не розглядає геноцид у рамках соціальної групи, що була виключена в 1948 р. зусиллями совєцьких дипломатів. А терор голодом спрямовувався саме проти селян, тобто соціальної групи. Під правовим кутом зору смерть мільйонів селян мусила кваліфікуватися як соціоцид, який не підпадав під дію Конвенції ООН. Але ж, використовуючи дослідження Голодомору за останні 30 років, можна переконливо довести, що сталінський удар радше спрямовувався проти українців, серед яких було багато селян, а не проти селян, серед яких було багато українців.

Технологія сталінського удару по селянах цілком переконливо засвідчує намір нищення людей, а не заготівлі зерна для постачання міст і на експорт. Удар складався з трьох головних ланок: конфіскації всього їстівного, заблокування селян в їхніх оселях, щоб вони не могли рятуватися від голодної смерті в інших регіонах, та інформаційної

блокади. Четвертою ланкою став відпуск зерна «на продовольчі потреби робітників радгоспів, машинно-тракторних станцій і майстерень, а також партійного і безпартійного активу колгоспників, які потребують допомоги». Надавалася така допомога через радгоспи і колгоспи тільки тим, хто зберіг фізичну здатність брати участь у посівній кампанії.

Роман Сербин згадав, що слово Голодомор (the Holodomor) увійшло в широкий ужиток у 1980-х рр., а після української незалежності стало стандартною назвою того жахиття аналогічно до терміна Голокост (the Holocaust). Він розвинувся від етимологічного значення «тотального спалення» до «геноциду», але термін Голодомор зберіг етимологічний сенс «морити голодом». І от гірка іронія: в Україні та у світі українська назва Голодомор утвердила і зберігає помилкове та шкідливе, на його думку, поняття, яке звукує розуміння геноциду українців лише до голоду селян.

Рафаїл Лемкін, автор самого терміна і концепції геноциду та батька Конвенції ООН про злочин геноциду, заперечував таке редуційне розуміння геноциду українців. Лемкін розглядав українську катастрофу 1930-х рр. як етап будівництва російської імперії і так це трактував у своїй промові «Совєцький геноцид в Україні». Вона була написана 1953 р. з нагоди відзначення в Нью-Йорку роковин Великого Голоду, але не була тоді там цілком проголошена. На жаль, автор не надрукував її перед своєю передчасною смертю 1959 р., проте, на щастя, машинопис промови зберігся в Публічній бібліотеці Нью-Йорку, став доступним для науковців лише в 1982 р., а дослідники Голодомору побачили його аж 2008 р. Відтоді науковці та політики часто згадують Лемкіна і його промову, але здебільше їхні трактування лемкінських тез є поверховими і не розкривають глибокої думки юриста та всього змісту осмисленої ним теми.

Лемкін пояснює український геноцид як атаку з чотирьох напрямків: 1) «Перший удар був спрямований на інтелігенцію — мозок нації, щоб паралізувати решту організму»; 2) «Разом із цим ударом по інтелігенції ішов наступ на церкви [УАПЦ і УГКЦ], священників і вище духовенство — «душу» України»; 3) «Третє вістря радянської атаки було спрямоване на фермерів — велику кількість селян-одноосібників, хранителів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, національного духу України»; 4) «Четвертим кроком у тому процесі стала фрагментація українського народу поселенням в Україні чужинців і розпорошенням українців».

«Совецький геноцид в Україні» містить усі елементи, необхідні для обвинувачення ССРСР у геноциді згідно з Конвенцією 1948 р. Саме «такими були головні кроки систематичного нищення української нації, її поступового поглинання новою совєцькою нацією». Для Лемкіна український геноцид — це «найдовший і найширший експеримент русифікації — винищення української нації». Він додає: «Комуністичні вожді надавали найбільшого значення русифікації цього самостійного члена їхнього «союзу республік» і рішили змінити його, пристосувавши до свого зразка єдиної російської нації».

Лемкін наголошує, що сталінський режим нищив українців з національних (державницьких) мотивів, а не з економічних чи соціальних. Він категорично відкидає спробу «охарактеризувати цей найбрутальніший вияв совєцького звірства як економічну політику, пов'язану з колективізацією пшеничних ланів». Намір Москви знищити відроджену українську державу та культуру, що врешті й довів до геноциду українців, був спричинений бажанням відновити російську імперію. Цей процес віддзеркалений в діях і словах: сталінська влада вбивала провідну частину українців, а решту насильно перетворювала на членів нової, зросійщеної, «совєцької нації». На це були відомі ідеологічні виправдання, державотворчі імперативи і сприятливі обставини: «Українська нація надто багатолюдна, щоб її легко винищити. Однак її релігійний, інтелектуальний і політичний провід — добірні і вирішальні частини її нації — є доволі нечисленними, тож їх легко ліквідувати».

Лемкін вказує на намір режиму знищити повністю українську націю (національну групу та етнічну групу) шляхом фізичної анігіляції провідної частини її членів і перетворити решту на членів іншої групи — «нової совєцької нації», — а насправді — російської. Тобто сталінський варіант наміру був повністю знищити групу, вбиваючи частково її членів.

Лемкін осмислив геноцид українців на підставі своїх знань совєцьких реалій і згідно з Конвенцією ООН «Про запобігання та покарання злочину геноциду», преамбула якої визнає, що «протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству», а перша стаття твердить, що «геноцид є злочином, незалежно від того, чи відбувається він у мирний, чи воєнний час». Ключовим елементом геноциду є намір (знищити), а не мотив; знищити не є синонімом для вбити (позбавити життя); ціллю знищення є саме група як така, а не індивідуальні особи — члени тої групи; поняття національна і етнічна групи не є синонімічними.

Геноцид виник як юридичний термін, але став цінним поняттям для історичного аналізу, національної меморіалізації та політичного дискурсу. Лемкін був першим юристом, який використовував це слово в усіх трьох ужитках у своїй промові. Ознаки геноциду українців були типовими для геноцидів завойованих і колонізованих країн. Головною ціллю Конвенції Об'єднаних Націй про геноцид було, і далі є, запобігати цим злочинам у майбутньому. На жаль, сімдесят років після ухвалення Конвенції світ ще далі потерпає від цієї біди. Ознаки геноцидних дій можна тепер завважити у Бірмі, в Криму, на Донбасі. Геноцид є злочином проти групи, але він нищить людські права і його жертвами стають індивідуальні особи.

Лемкін написав доповідь для виступу на політичній маніфестації, яка ще тоді засуджувала Кремль за штучний Великий Голод та за продовження злочинної окупації України. У своїй доповіді він дав всеохопне пояснення геноциду українців, але це осмислення було зачатковим, неповним і небезпомилковим. Тому завданням української науки є виправити й доповнити лемкінські тези, і врешті дати Україні і світові повне та правдиве розуміння Голодомору.

Богдан Футей зауважив історичні та правові підстави визнання трагедії Голодомору геноцидом відповідно до міжнародного права. У статуті Міжнародного нюрнберзького трибуналу містилося формальне визначення злочину проти людства: вбивства, викоренення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо будь-якого цивільного населення перед або під час війни. У рішеннях Трибуналу термін геноцид не було використано, але його було згадано та вживано під час судового процесу. Нюрнберзький трибунал проклав шлях до Конвенції ООН 1948 р. в Парижі, стаття перша якої зазначає відповідальність держави за недопущення злочину геноциду та покарання за нього, а стаття друга визначає поняття цього злочину. Таким чином, у міжнародному праві злочин геноциду складається як із дії, так і з вини, ключовим елементом необхідним для встановлення складу злочину є доказ того, що заборонена дія була вчинена з конкретним наміром знищення членів захищеної групи виключно через їхній зв'язок з цією групою. Намір, як елемент складу злочину, не вимагає жодних доказів мотиву з боку злочинної сторони, а також існування попереднього умислу.

Пан Богдан наголосив, що детальний перелік дій, що охоплюються злочином геноциду, у другій статті Конвенції має обмежувальний, а не ілюстративний характер, що суперечить ширшому поняттю злочину геноциду, запропонованому Рафаїлом Лемкіним, котрий був

юридичним радником Головного прокурора в Нюрнберзі. Лемкін наполягав, щоб захист поширювався на всі групи, культурне, політичне, соціальне або фізичне існування яких перебувало б під загрозою.

Євген Захаров нагадав, що Лемкін пропонував додати політичну, соціальну, культурну групи до переліку захищених категорій. Пан Євген використовував для свого аналізу положення статуту Міжнародного трибуналу для Руанди, за яким «...під національною групою слід розуміти об'єднання людей, які мають стійкий правовий зв'язок, як-то єдине громадянство та відповідні певні права та обов'язки». Пан Захаров пропонує як захищену групу при з'ясуванні обставин геноциду в Україні розглядати об'єктом злочину «частину українського народу — сукупність жертв Голодомору та політичних репресій в Україні за період від листопада 1932 року по серпень 1933 року незалежно від етнічної, релігійної та інших ознак».

Генадь Побережний звернув увагу на те, що абсолютна більшість українського населення вважає Голодомор геноцидом; за тими опитуваннями, що бачив дослідник, 77% українців погоджувалися з цією тезою. Проте, на його думку, навіть якщо таких вже 88%, або й усі 99%, це не є переконливим з наукового погляду, бо такі концептуальні питання не вирішуються шляхом опитування. Це опитування може бути цінним показником з інших причин, наприклад, з погляду ступеню консолідації суспільства або набуття ним спільної ідентичності, але науковці мають ставитися до того скептично, оскільки населенню пропонується визначитися щодо дуже складної концепції посередництвом іншої, не менш складної концепції, бо для тих, кого опитували не зазначали, що розуміється під геноцидом і навіть під Голодомором. Посполите суспільство, як правило, не думає концептуально, бо не має такої потреби, а тому відповіді на такі питання не є підставою для саме наукових висновків. По-перше, ніхто не пояснює широкому загалові, що геноцид не дорівнює масовому вбивству. По-друге, не пояснюється, що Голодомор не дорівнює масовій смертності від голоду. Інакше, це дуже звужує поняття Голодомору і не з'ясовує причини та механізми того, що дійсно сталося.

Пан Генадь наголосив на суттєвих відмінностях, що відрізняють оригінальну концепцію Лемкіна від того, що було ухвалено в Конвенції ООН 1948 р. для кращого пояснення візії Лемкіна про геноцид загалом та про український геноцид зокрема. Тут варто зауважити, що його концепція також не була незмінною та еволюціонувала з 1933 р., коли він спершу запропонував два споріднені концепти: варварства — винищення людських спільнот (етнічних, релігійних,

соціальних) незалежно від мотиву та вандалізму — знищення культури та культурної спадщини, і наполягав, щоб їх було визнано міжнародними злочинами. На момент ухвалення Конвенції лемкінську концепцію, сформульовану в книжці 1944 р. «Панування країн Осі в окупованій Європі», було навмисно спотворено, принаймні у трьох надважливих положеннях, головним чином, щоб звужити правозастосування Конвенції щодо злочинів, які були скоєні Великими державами, що мали право вето в Раді безпеки ООН і мали намір боронитися проти звинувачень себе в геноциді.

По-перше, Лемкін не був прихильником обмежувального переліку спільнот у визначенні поняття геноциду; він вважав, що достатньо зазначити, що будь-яка група як така за будь-якими ознаками потребує захисту, тобто ця протекція має універсальний характер. Вичерпний перелік таких груп (національна, етнічна, расова, релігійна) був відступом від принципу універсалізму та був поступкою тим, хто волів значно розширити цей перелік за рахунок політичної, соціальної, культурної, мовної та інших груп. Але й тоді це однаково був би обмежувальний чинник у правозастосуванні, бо він не міг передбачити усіх ознак, за якими проти різних спільнот людей могли б чинити злочини геноциду. Головна ж група, як її визначав Лемкін у своїй оригінальній концепції 1944 року, була означена як нація або етнічна група, тобто спільнота за політичною (належністю до держави) або культурною (всеохопному способу життя в усіх його проявах) ознакою, те, що Лемкін визначав як «family of mind (уявною родиною)», а Бенедикт Андерсон пізніше охрестить «imagined community (уявною громадою)».

По-друге, в розумінні Лемкіна, геноцид — це суто колоніальний злочин, і очевидно, що саме цього аспекту Конвенції бракує, бо Великі (колоніальні) держави опиралися його впровадженню, боронячи себе від закидів щодо вчинення злочинів геноциду в своїх колоніях чи відносно власних тубільців. До того ж колоніалізм слід трактувати не тільки як формальне підпорядкування залежних територій панівним метрополіям, а й як асиметрію влади, тобто панування однієї групи над іншою, коли панівна група, з одного боку, підважує і знищує підлеглу групу, а з іншого боку, накидає їй свою модель думання, поведінки, усвідомлення. І саме в цьому є сенс колоніального підпорядкування, що створює передумови вчинення злочинів геноциду. Не скрізь колоніальне панування супроводжувалося злочинами геноциду, хоча воно скрізь супроводжувалося злочинами проти людяності через природу імперіалістичної експансії.

Пан Побережний зазначив, що геноцид практикувався переважно в переселенських осадницьких колоніях, корінне населення яких підлягало або примусовій асиміляції, або знищенню. У будь-якому разі це трощило основи життя і запобігало культурному відтворенню та фізичному поступу підлеглих груп на теренах таких колоній. Цікаво те, що саме Совецький Союз був ініціатором вилучення колоніальної складової з тексту Конвенції, проте західні колоніальні держави, зокрема Британія та Франція, які були здебільшого ліберально-демократичні внутрішньо, але чинили акти геноциду в своїх колоніях, радо підтримали совєцькі заперечення. Сполучені Штати також не підтримали Лемкіна в цьому не тільки через історичну практику колоніальної експансії, а й через сучасне поводження з власним корінним індіанським населенням.

По-третє, питання наміру не було принциповим для Лемкіна, він вважав, що доказ наміру є в підсумку його втілення, тобто намір впливає з самих дій вчинення злочину геноциду, бо злочинці, якими б мотивами вони не керувалися, не можуть цього не усвідомлювати. Намір було додано до тексту Конвенції знову ж таки для звуження її правозастосування, бо це найбільш проблематичне питання, яке розглядається під час судових розглядів щодо звинувачених у скоєнні злочину геноциду, а намір вчинити саме геноцид досить важко довести в суді. Тому число засуджень за злочини геноциду є таким мізерним, і підозрюваних у скоєнні таких злочинів, як правило, частіше засуджували за скоєння злочинів проти людяності чи воєнних злочинів, бо суворість покарання за них цілком співмірна, а довести їх набагато легше.

У лемкінській промові 1953 р. вражає не тільки його аналіз геноциду на теренах України, а й влучна спроба контекстуалізації того, що ми сьогодні називаємо Голодомором, адже Лемкін не знав і не використовував цього терміна. На самому початку він зауважив, що совєцький геноцидний проєкт полягав у створенні Нової совєцької людини і що цей проєкт був набагато більш тяглий ніж Голодомор. У цьому світлі Голодомор, навіть в його ширшому розумінні ніж власне голод 1932–1933 рр., є меншим геноцидом порівняно з Великим совєцьким геноцидом, що націлювався на створення, у підсумку, «нової історичної спільноти – [тотально зрусіфікованого] совєцького народу», і який тривав в підсовєцькій Україні, принаймні, з 1921 по 1991 рр. А совєцький лад в Україні – це була пекельна суміш російського більшовизму та московського імперіалізму, які між

собою настільки зрослися, що майже неможливо одне від другого відділити.

Але всі ці зауваги не підважують значення та придатності Конвенції для визнання Голодомору геноцидом українського народу, української нації. Чи то за культурними ознаками етнічності, чи то за політичними ознаками національності, населення України та українці в СРСР поза її межею пережили справжній геноцид. Обидві категорії – національність та етнічність – можуть бути застосовані одночасно: перша – до усього населення УСРР, що складало українську політичну націю незалежно від свого етнічного походження, а друга – до етнічних українців деінде в Росії, які творили потужну етнічну групу, що тяжіла до України.

Геноцид загалом є проєктом майбутнього – такого ідеалізованого майбутнього, де відсутні «зайві» групи, що заважають виживанню та процвітанню тих, в ім'я котрих чиниться геноцид. Часто ті, хто чинить злочини геноциду, не усвідомлюють себе як злочинців, хоча і розуміють, що коять злочини. Вони уявляють себе виконавцями невдячної, але необхідної брудної роботи задля блага наступних поколінь, позбавлених викликів співіснування та конкуренції з небажаними групами, яких знищують тим, що позбавляють окремішньої ідентичності, або запобігають можливості фізичної і/чи культурної репродукції, або масово винищують. Тому у випадку злочинів геноциду треба питати не «за що?» його скоєно, тобто у відповідь за те, що робила чи не робила поневолена спільнота, а «навіщо?», тобто яка мета усунення цієї спільноти як такої, чим її існування загрожує або заважає панівній групі, для чого «розчищається» або примусово асимілюється підкорений простір. Геноцид – це проєкт, націлений на майбутнє, але і його усвідомлення, подолання його наслідків, побудова пост-геноцидного суспільства – це також проєкт на майбутнє.